

RELIGIOONITEADUSED JA USUNDILUGU TEADUSLIKU UURIMISVALDKONNANA EESTIS

T A R M O K U L M A R

Religiooniteaduste uurimisloo Eestis võib jagada 4 suure perioodi. Alljärgnevalt antakse lühiülevaade 2 varasemast ajajärgust ja mõneti põhjalikumalt käsitletakse II maailmasõja järgseid arenguid.

1. PERIOOD: *ACADEMIA GUSTAVIANA* JA *KAISERLICHE UNIVERSITÄT DORPAT*

Religiooniteaduslike uuringute algus Eestis ulatub 1632. a. asutatud Academia Gustaviana aega. Vastavaid probleeme käsitleti seal usuteaduskonnas ja filosoofiateaduskonnas evangeelse teoloogia ja orientalistika alal kaitstud dissertatsioonide ja peetud disputatsioonide raames.¹ 1802. a. taas-

¹ Vt Alexander von Bulmerincq, "Orientalistika õpingud Tartu rootsiaegses ülikoolis," *Usuteadusline Ajakiri*, lisavihik nr. 3 (1932); Eduard Tennmann, *Tartu Usuteaduskond Rootsi ajal* (Tartu 1932); Pent Nurmekund, "Lühiülevaade orientalistika ajaloost Tartu Ülikoolis," (vene k.) *Töid orientalistika alalt I*, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised

tati ülikool Tartus nime all *Kaiserliche Universität Dorpat*. 19. sajandi religioonilooline uurimistöö toimus usuteaduskonna ja filosoofiateaduskonna juures ning nende teemadega tegelesid saksa või baltisaksa päritolu teadlased. Uurimisvaldkondadeks olid usuteaduskonnas semitistika ja Lääne-Ida vanad usundid, filosoofiateaduskonnas aga eelkõige indoeuroopeistika ja orientalistika.² Väga tuntud on indoeuroopistid ja indoloogid Leopold von Schroeder, Leo Meyer ja Dmitri Kudrjajtsev. Esimesed eestlastest usundituttajad tegutsesid Õpetatud Eesti Seltsi juures. Eriti tunnustatud rahvaharijatena said tuntuks *dr. med.* K. R. Faehlmann, *dr. med.* F. R. Kreutzwald ja *dr. phil.* K. A. Hermann.

2. PERIOOD: EESTI VABARIIGI TARTU ÜLIKOOL

Sellesse perioodi, mis algas Eesti emakeelse Tartu Ülikooli avamisega 1. detsembril 1919, kuulub eestikeelse religiooni-teaduse tekkimine ja esimesed saavutused.³

201 (Tartu 1968), 5–14; Pent Nurmekund, “Orientalistika,” *Tartu ülikooli ajalugu I: 1632–1798*, toimetanud Helmut Piirimäe (Tallinn: Valgus, 1982), 203–205; Helgi Sillaste, “Teoloogia,” *Tartu ülikooli ajalugu I, 1632–1798*, toimetanud Helmut Piirimäe (Tallinn: Valgus, 1982), 205–207.

² Vt lähemalt Pent Nurmekund, “Lühiülevaade,” 5–14; Helgi Sillaste, “Teoloogia,” *Tartu ülikooli ajalugu II: 1798–1918*, toimetanud Karl Siilivask (Tallinn: Eesti Raamat, 1982), 181–185, 342–345; Ago Künnap, “Filoloogia,” *Tartu Ülikooli ajalugu II*, 179–181, 338; Lembit Raid, *Tartu Ülikooli usuteaduskond 1632–1940*, teatmik (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1995), 29–34.

³ Vt ka Kalle Kasemaa, “Die religionsgeschichtliche Forschung an der Universität Tartu,” *Mitteilungen für Anthropologie und Religionsgeschichte (MARG)*, B. 9: In memoriam Alfred Rupp (1930–1993) (Münster: Ugarit-Verlag, 1994), 141–148; Pent Nurmekund, “Lühiülevaade,” 5–14.

Usuteaduskonna juurde loodi teoloogiateaduskondade puhul küllaltki haruldase struktuuriüksusena võrdleva usuteaduse õppetool, mida juhtis kuni surmani 1936. a. professor Eduard Tennmann. E. Tennmann kaitses *dr. theol.* väitekirja Gustav Teichmülleri kristlusefilosoofiast⁴ ja tegeles süvendatult religioonipsühholoogiaga. Tema sulest 30ndate aastate teisel poolel ilmunud õpperaamatud⁵ esindasid tollase teaduse viimast sõna ning on osaliselt kasutatavad tänapäevalgi.

Tennmanni järglaseks võrdleva usuteaduse õppetoolil sai tema õpilane *mag. theol.* Uku Masing, kes tegeles ennekõike Vana Testamendi teaduse ja semitistikaga, kuid uuris süvenenult ka eesti usundit ja teisi mittekristlikke religioone.⁶ Vana Testamendi õppetooli juures õpetas kuni surmani professor *dr. theol.* Alexander von Bulmerincq, kes semitistina on käsitlenud ka usundiloo problemaatikat.⁷ Õpinguid alustas hilisem maailmakuulus süüria kirikuloo ja Ees-Aasia religiooniloo allikate tundja *dr. theol.* Arthur Võõbus, kes kaitses doktoriväitekirja II maailmasõja ajal ja emigreerus.⁸

⁴ Eduard Tennmann. "G. Teichmüller's Philosophie des Christentums," *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis*, B XXII (Tartu 1931).

⁵ Eduard Tennmann, *Üldine usundipsühholoogia* (Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv, 1936); Eduard Tennmann, *Ekstaas ja müstika* (Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1936); Eduard Tennmann, *Usk ja majandus* (Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1938; Tartu: Ilmamaa, 2000); Eduard Tennmann, *Maailma usundid: Peajooni võrdlevast usunditeadusest*, Elav Teadus 45 (Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 1935; Tallinn: AS Roto, 1991).

⁶ Vt näit Hugo Masing, "The word of Yahweh," *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis*, B XXXIX, 4 (Tartu 1936), 1–60; Uku Masing, *Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt* (Tartu: Ilmamaa, 1993).

⁷ Tuntuim teos: Alexander von Bulmerincq, *Der Prophet Maleachi. B. 1: Einleitung in das Buch des Propheten Maleachi* (Dorpat: Mattiesen, 1926). B.2: *Kommentar zum Buche des Propheten Maleachi* (Tartu: Mattiesen, 1932).

⁸ Arthur Võõbus, "Munklus Süürias, Mesopotaamias ja Pärsias kuni X sajandini, selle ajalooline areng ja kultuurilooline tähendus," käsikiri (Usuteaduse doktori väitekirja, Tartu 1943).

Filosoofiateaduskonnas töötasid end tuntuks folkloristid ja usunditeadlased prof. *dr. theol.* Johann Matthias Eisen⁹ ja *dr. phil.* Oskar Loorits.¹⁰ Rahvausundi uurimisega seostusid etnoloog *dr. phil.* Gustav Ränga tööd.¹¹ Õpinguid alustas ka hiljem Rootsis tuntuks saanud usundiloolane Ivar Paulson.

Kui usuteaduskonna religiooniloolastel olid teadusside- med eelkõige Saksamaa ülikoolidega, siis folkloristidel eel- kõige Soome ja Rootsi uurimiskeskustega.

3. PERIOOD: EESTLASTEST RELIGIOONILOOLASED EKSIIILIS JA EESTIS 1944–1990

Emigatsioonis Rootsis jätkas oma tööd Oskar Loorits, kes on mahukaima saksakeelse eesti rahvausundit käsitleva uurimuse autor.¹² Kuni õpetlase varajase surmani ilmus Rootsis rida töid *dr. phil.* Ivar Paulsonilt, nende seas lisaks

⁹ Tema mahukast pärandist vt näit Matthias Johann Eisen, *Esivanemate ohverdamised*, (Tartu: Postimehe trükikoda, 1918; Tallinn: Mats, 1996); Matthias Johann Eisen, *Eesti mütoloogia*, (Tallinn: Eesti Kooliõpilaste Vastastikuse Abistamise Seltsi raamatukaupluse kirjastus, 1919; Tallinn: Mats, 1995; Matthias Johann Eisen, “Eesti vana usk,” *Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetised*, 21 (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1926).

¹⁰ Vt näit Oskar Loorits, “Liivi rahva usund I,” (Doktoriväitekiri, Tartu, 1926); Oskar Loorits, “Eesti rahvausundi maailmavaade,” *Elav Teadus* 12 (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1932; Tallinn: Perioodika, 1990). Tema liivlaste usundit käsitlev suurtöö nägi hiljuti lõpuks terviklikul kujul ilmavalgust: Oskar Loorits, *Liivi rahva usund, I-V*, toim Luule Krikmann, Mall Hiimäe, Mare Kõiva, Kristi Salve (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi tööruhma väljaanne, 1998, 2000).

¹¹ Vt näit Gustav Ränk, “Vana-Eesti rahvakultuur,” *Elav Teadus* 41 (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1935).

¹² Oskar Loorits, *Grundzüge des estnischen Volksglaubens*, Acta Academiae Regiae Gustafi Adolphi, B.I: 18,1, 1949; B.II: 18,2 H.1, 1951; 18,2 H.3, 1953; B.III: 18,3 H.1, 1957; 18,3 H.2, 1960 (Köpenhamn: Munksgaard)

Põhja-Euraasia hingefenomenoloogia alal teedrajavale doktoriväitekirjale ka saksakeelne monograafia metshaldjatest ja eestikeelne usundilooliste esseede kogumik.¹³ Arthur Võõbus sai tuntuks ennekõike süroloogina.¹⁴ Etnoloogina tegi endale ka raja taga nime Gustav Ränk.¹⁵ USA-s Bloomingtonis tegutseb senini kõrgesse ikka jõudnud keeleteadlane ja folklorist professor *dr. phil.* Felix Oinas¹⁶ (TÜ audoktor 1999). Eelkõige keeleteadlasena, aga ka usundiloolasena on Eestile nime teinud California ülikooli emeriitprofessor *dr. phil.* Jaan Puhvel (TÜ audoktor 1991), kes oma võrdleva mütoloogia alaste uuringute tõttu¹⁷ ja hetiidi keele seletava sõnaraamatu koostajana kuulub maailma juhtivate indoeuropeistide hulka.

¹³ Vt näit Ivar Paulson, *Die primitiven Seelenvorsellungen der nord-eurasischen Völker: Eine religionsethnographische und religionsphänomenologische Untersuchung*, The Ethnographical Museum of Sweden, Monograph Series 5 (Stockholm 1958); Ivar Paulson, *Schutzgeister und Gottheiten des Wildes (der Jagdtiere und Fische) in Nordeurasien: Eine religionsethnographische und religionsphänomenologische Untersuchung*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Comparative Religion 2. (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1961); Ivar Paulson, *Vana Eesti rahvausk: usundiloolisi esseid* (Stockholm: Vaba Eesti, 1966; Tartu: Ilmamaa, 1997).

¹⁴ Vt eriti Institute of Syriac Manuscripts Studies, *The Professor Arthur Võõbus Collection of Syriac Manuscripts on Film and the Institute of Syriac Manuscripts Studies* (Chicago: Institute of Syriac Manuscripts Studies, 1982).

¹⁵ Vt näit Gustav Ränk, "Die Heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordeuropas und Nordasiens," *FF Communications* 137 (Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1949); Gustav Ränk, *Vana-Eesti rahvas ja kultuur* (Stockholm: Eesti Raamat, 1949; Tartu: Ilmamaa, 1996).

¹⁶ Vt eriti Ronald F. Feldstein, *Oinas, Felix Johannes: Bibliography*, Monograph Series Indiana Univ. Folklore Inst., vol. 32 (Köln: Brill, 1981); eesti k. näit Felix Oinas, *Kalevipoeg kütkeis ja muid esseid rahvalulest, mütoloogiast ja kirjandusest* (Toronto: Mana, 1979); Felix Oinas, *Surematu Kalevipoeg* (Tallinn: Kirjastus Keel ja Kirjandus, 1994); Felix Oinas, *Tuul heidab magama* (Tallinn: Kirjastus Keel ja Kirjandus, 1999).

¹⁷ Vt näit Jaan Puhvel, *Comparative Mythology* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1987); Jaan Puhvel, *Võrdlev mütoloogia* (Tartu: Ilmamaa, 1996).

Kodumaal Nõukogude okupatsiooni tingimustes jätkus religiooniloo alane teaduslik tegevus õieti viies valdkonnas. Uurijad olid neis valdkonnis põhiliselt erinevad, kuigi koostöö omavahel ka põimus. Neist viiest kolm suunda (eesti rahvaluuleteadus, arheoloogia ja etnograafia) olid nõ lubatud, ametlikud ja riigi toetusega, ülejäänud kaks (võrdlev usuteadus ja orientalistika) olid küll mingil määral lubatud, kuid mitteametlikud ja ilma riigi poolse toetuseta. Seda enam on imetusväärne nende kahe viimase valdkonna mõnede esindajate teadlastena laialt tuntuks saamine.

Fennougristika ja eesti rahvaluuleteadusega tegeldi Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele ja kirjanduse osakonnas, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituudis Tallinnas ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia F. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis. Neis raames oli võimalik täiesti heal tasemel uurida ka eesti ja läänemere-soome rahvausundit.¹⁸ Tuntud teadlastena kerkisid selles vallas esile filoloogidoktorid August Annist,¹⁹ Eduard Laugaste²⁰ ja Ülo Tedre,²¹ filoloogiakandidaadid Mall Hiiemäe,²² Arvo Krik-

¹⁸ Vt lähemalt Karin Ribenis, koost, *Eesti rahvaluule bibliograafia (1918–1992) / Bibliography of Estonian Folklore (1918–1992)* (Tallinn: Eesti Keele Instituudi folkloristika osakond, 1998); samuti Ants Viires ja Elle Vunder, koost ja toim, *Eesti rahvakultuur* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998), 15jj.

¹⁹ Vt näit August Annist, *F.R.Kreutzwald: Kalevipoeg: Tekstikriitiline väljaanne* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961); August Annist, *Kalevala kui kunstiteos* (Tallinn: Eesti Raamat, 1969).

²⁰ Vt näit Eduard Laugaste, Erna Normann, *Muistendeid Kalevipojast* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959); Eduard Laugaste, *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu*, 1. k (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963); 2. k (Tallinn: Eesti Raamat, 1980).

²¹ Vt näit Ülo Tedre, *Eesti rahvalaulud* (Tallinn: Eesti Raamat, 1969); Ülo Tedre, *Eesti pulmad: Lühiülevaade muistetest kosja- ja pulmakommetest* (Tallinn: Eesti Raamat, 1973); Ülo Tedre, *Eesti ballaadid* (Tallinn: Eesti Raamat, 1980).

²² Vt näit Mall Hiiemäe, koost, *Eesti rahvakalender 1–8* (Tallinn: Eesti Raamat, 1981–1999).

mann²³ jt. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis töötanud **arheoloogid** ajalookandidaadid Lembit Jaanits, Silvia Laul ja Vello Lõugas ning ajaloodoktor Evald Tõnisson käsitlesid arheoloogilise materjali alusel ka eesti esiaja usundit.²⁴ **Etnograafidest** on eriti ajaloodoktor Ants Viires ja ajalookandidaat Lauri Vahtre avaldanud ka usundiloolisi artikleid.²⁵ Huvitava, toonastes tingimustes eestlaste rahvusteadvust tõstnud muinas-eesti usundi tõlgenduskatse tegi kirjanik Lennart Meri.²⁶ Teaduslikke sidemeid arendati esmajoones Nõukogude uurijatega Venemaalt, kuid võimaluse piires ka Soome ja Skandinaavia teadlastega.

Nõukogude ajal valitses ametlikult ateistlik ideoloogia ja luterlik kirik koos oma õppeasutuse, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Usuteaduse Instituudiga oli ühiskonnaelus tahaplaanile surutud. Ometi jätkus Usuteaduse Instituudis ka **võrdleva usuteaduse** traditsioon. Oma uurimistööd jätkas professor *dr. theol.* Uku Masing.²⁷ 1950ndate keskel valmis tal "Üldise usundiloo" mahukas käsikiri, samuti loengud budismist, mis hakkasid, nii nagu ka põhijoontes enne Teist

²³ Vt näit Arvo Krikmann, *Eesti vanasõnad 1–5* (Tallinn: Eesti Raamat, 1980–1988).

²⁴ Vt näit Lembit Jaanits, "Jooni kiviaja uskumustest," *Religiooni ja ateismi ajaloo* II (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961); samuti alapeatükke koguteosest Lembit Jaanits, Vello Lõugas, Silvia Laul, Evald Tõnisson, *Eesti esiajalugu* (Tallinn: Eesti Raamat, 1982).

²⁵ Vt näit Ants Viires, "Paar pilguheitakatset Eesti muinasusku," *Looming* 12 (1986), 1666–1675; Ants Viires, "Taara avita," *Looming* 10 (1990), 1410–1421; Lauri Vahtre, "Algul oli jõud," *Looming* 12 (1985), 1666–1672.

²⁶ Lennart Meri, *Hõbevalge: Reisikiri tuulest ja muinasluulest* (Tallinn: Eesti Raamat, 1976); Lennart Meri, *Hõbevalgem: Reisikiri Suurest Paugust, tuulest ja muinasluulest* (Tallinn: Eesti Raamat, 1984).

²⁷ Uku Masing kaitses EELK UI-s doktoriväitekirjana teose Uku Masing, *Der Prophet Obadja, B.1: Einleitung in das Buch des Propheten Obadja*, Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis, B XLI 2 (Tartu 1938), 1–176.

maailmasõda valmis saanud “Eesti usund”, levima kirjutusmasinal paljundatuna ja said trükkis ilmuda alles 1990ndatel.²⁸ Paljud tema kirjutised liikusid niiviisi käest kätte, kuid paljud on ometi seniajani käsikirjas ja ootavad ilmumist. Siiski ilmus temalt teadusajakirjades ka tollal rida uurimusi võrdleva folkloristika ja indoeuropeistika ning Lähis-Ida vanade kultuuride alalt.²⁹ Usuteaduse Instituudi võrdleva usuteaduse professoriks oli Uku Masingu äramineku järel 1960ndate keskpaigast 1980ndate teise pooleni *dr. theol.* Robert Kannukene. UI-s töötab seniajani Vana Testamendi õppejõuna professor *dr. theol.* Evald Saag. Usuteaduse Instituudi kasvandik on semitist, praegune Tartu Ülikooli usu-teaduskonna Vana Testamendi teaduse professor *dr. theol.* Kalle Kasemaa, kes kaitses 1976.a. *mag. theol.* väitekirja mandalaste religioonist.³⁰ Usundiloo alaseid uurimusi on avaldanud rohkem küll Uue Testamendi teadlasena tuntud Toomas Paul³¹ (*mag. theol.* 1971). Teaduslikke töid oli teoloogidel võimalik avaldada EELK aastaraamatutes, harva ka välismaal. Enamasti paljundati neid siiski masinakirjaliselt.

²⁸ Uku Masing, *Budismist* (Tartu: Ilmamaa, 1995); Uku Masing, *Eesti usund* (Tartu: Ilmamaa, 1995); Uku Masing, *Üldine usundilugu* (Tartu: Ilmamaa, 2000).

²⁹ Vt näit Uku Masing, “Zur Erklärung der Entstehungsgeschichte der Legende von Barlaam und Joasaph,” *Töid orientalistika alalt* I, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 201 (Tartu 1968), 123–139; Uku Masing, “Some Remarks on the Mythology of the People of Catal Hüyük,” *Töid orientalistika alalt* III, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 392 (Tartu 1976), 75–92; Uku Masing, “Kõuelind ja veesarvik,” *Studia orientalia et antiqua* II, Tartu Ülikooli Toimetised 416 (Tartu 1977), 117–169. Uku Masingu kohta vt ka Isidor Levin, “Uku Masing (11.08.1909–25.04.1985),” *Ural-Altäische Jahrbücher* 59 (Berlin: Eurolingua, 1987).

³⁰ Kalle Kasemaa, “Mandalasist ja manda usundi gnostilisest lunastusõpetusest,” *Magistriväitekiri* (Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 1975).

³¹ Vt näit Toomas Paul, “Uku Masing kui teoloog ja religioonifilosoof,” *Looming* 9 (1989), 1269–1275; Toomas Paul, “Uku Masingu usust,” *Akadeemia* 7 (1992), 1393–1412.

Viljakas uurimisvaldkond tekkis keeleteadlase ja polügloti filoloogiakandidaat Pent Nurmekunna poolt 1956. a. loodud Tartu Ülikooli **orientalistikakabineti** juurde, kus alates 1960ndate aastate teisest poolest hakkas indoloogia ja budoloogiaga tegelema Linnart Mäll (ajalookandidaat 1983).³² L. Mälli ettevõtmisel loodi 1972. a. Tartu Ülikooli ÜTÜ ajalooringi orientalistikasektsioon ning 1977. a. L. Mälli ja T. Kulmari initsiatiivil ÜTÜ orientalistikaring.³³ 1986. a. taastati Eesti Akadeemiline Orientaalselts, mis andis aastail 1988–1991 välja infolehte “EAO Sõnumitooja”, kus avaldati ka tuntud orientalistide tööde tõlkeid ja seltsi liikmete lühiaurimusi.³⁴ Väga osavõtjaterohked olid aastatel 1975–1985 aset leidnud orientalistikaringi vilistlaskonverentsid, kus esinesid paljud Eesti kultuuritegelased. Uurimisteemade ring oli väga mitmekesine: indoloogia, budoloogia, tibetoloogia, sinoloogia, egiptoloogia, assürioloogia, islamistika, Kolumbuse eelse Ameerika kõrgkultuurid. Üliõpilasena olid esinejate seas paljud hilisemad teadlased, kes tegelevad võrdleva usuteadusega tänapäeva Eestis. Kahjuks jäid ettekanded enamasti käsikirja, sest Nõukogude tsensuur ei võimaldanud neid publitseerida. Siiski sai avaldada ka Tartu Riikliku Ülikooli Toimetiste sarjades “Töid orientalistika alalt”, “*Studia orientalia et antiqua*” ja “Töid semiootika alalt”. Eesti kultuuri jaoks olid väga olulised Linnart Mälli

³² L. Mälli töid vt näit väljaannetest *Terminologia Indica* (Tartu: TRÜ kirjastus, 1967); *Töid orientalistika alalt* I, II1, II2, III, IV, VI, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 201, 309, 313, 392, 455, 558 (Tartu 1968, 1973, 1973, 1976, 1978, 1981); vt ka ilmumisandmeid Linnart Mäll, *Nulli ja lõpmatuse kohal*, Eesti mõttelugu 21 (Tartu: Ilmamaa, 1998), 368–370.

³³ Vt selle kohta Tarmo Kulmar, “Üliõpilasorientalistika hiilgeaeg 1971–1983,” *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi* XXX (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998), 106–114.

³⁴ *Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi Sõnumitooja* 1–2 (jaanuar 1989) – 23–24 (detsember 1989); 1 (25) (jaanuar 1990) – 12 (36) (detsember 1990); 1 (37) (jaanuar 1991) – 10 (46) (1991).

kommenteeritud tõlked sanskriti, paali ja klassikalise hiina keelest eesti keelde: “Bhagavadgītā”, “Bodhitšarjāvatāra”, “Dhammapada”, “Daodejing”, “Lunyi” jt.³⁵ Uurimisgrupi liikmed arendasid teaduslikke sidemeid esmajoones Moskva ja Leningradi, aga ka Kesk-Aasia teaduskeskustega. TRÜ orientalistikakabinetil õnnestus korraldada isegi üleliidulisi orientalistikakonverentse.³⁶

4. PERIOOD: TAASISEISESVUSAEG

Nõukogude Liidu kokkuvarisemine ja Eesti iseseisvumine 1990ndate aastate algul tegi lõpu ateistlikule ideoloogiale ja lubas religiooniteaduste ja võrdleva usuteadusega taas avalikult tegelema hakata. Tänapäeval võib vastavad uuringud samuti mitmesse rühma jagada.

Folkloristika- ja rahvausundi alast teaduslikku tööd tehakse Tartu Ülikoolis ja mitmes teadusasutuses. Kirjandusmuuseumis ja Eesti Rahvaluule Arhiivis töötab lisaks juhtivatele teadlastele Mall Hiimäele (filoloogiakandidaat ja *PhD*),³⁷ Mare Kõivale (filoloogiakandidaat),³⁸ akadeemik

³⁵ Vt näit *Dhammapada*, Loomingu Raamatukogu 24 (Tallinn 1977); Laozi, *Daodejing*, Loomingu Raamatukogu 27 (Tallinn 1979); *Bhagavadgītā*, Loomingu Raamatukogu 40/41 (Tallinn 1980); Šāntideva, *Bodhitšarjāvatāra*, Loomingu Raamatukogu 3/4 (1982); Konfutsius, *Vesteid ja vestlusi*, (Tallinn: Eesti Raamat, 1988).

³⁶ *Soome-ugri rahvad ja Idamaad*, Orientalistikakabineti teaduslik konverents 12.–14.11.1975, ettekannete teesid (Tartu: TRÜ kirjastus, 1975).

³⁷ Vt näit Mall Hiimäe, “Hingedeaeg,” *Rahvausund tänapäeval*, toim M. Hiimäe ja M. Kõiva (Tartu: Eesti Keele Instituut, 1995), 100–105; Mall Hiimäe, “Jüripäeva uskumuste ja kombestiku kujunemise lähtekohti,” *Sator* 1 (1998), 122–136.

³⁸ Vt näit Mare Kõiva, “Palindroomidest, aga ennekõike tähtvormelitest,” *Sator* 1 (1998), 190–213; Mare Kõiva, “Numeraalid: Ühest loitsude alaliigist,” *Eesti Rahva muuseumi aastaraamat XLIII*, peatoim A. Leete (Tartu: ERM, 1999), 115–132.

Arvo Krikmannile (filoogiakandidaat ja *PhD*)³⁹ ning Kristi Salvele (*PhD*)⁴⁰ rida noori kraadiga teadlasi. Usundiuurijaid on ka Eesti Rahva Muuseumis. Nende uurimisasutustega, aga ka Tartu Ülikooliga on seotud noorema põlve enamasti magistrikraadiga folkloristid-usundiloolased Reet Hiimäe (*PhD*),⁴¹ Ado Lintrop (*PhD*),⁴² Argo Moor,⁴³ Art Leete⁴⁴ ja Anzori Barkalaja, kes uurivad eesti usundipärimust ja idapoolsete soomeugri rahvaste usundeid, Marju Kõivupuu,⁴⁵ kes uurib Kagu-Eesti matusekombestikku ja uskumusi, samuti Ergo-Hart Västriku,⁴⁶ Madis Arukask, Tiia Kõss ja paljud teised. Nende tööd ilmuvad sageli kirjandusmuuseumi rahvausundi alaste konverentside kogumikes.⁴⁷

³⁹ Vt näit Arvo Krikmann, *Sissevaateid folkloori lühivormidesse* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997).

⁴⁰ Vt näit Kristi Salve, "Oh mu hiusta ilusta: Uskumus, tavand, kujund." *Sator* 1 (1998), 85–101.

⁴¹ Vt näit Reet Hiimäe, *Eesti katkupärimus* (Tartu: Eesti Keele Instituudi folkloristika osakond ja Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluule arhiiv, 1997).

⁴² Vt näit Ado Lintrop, *Udmurdi rahvausundi piirjooni* (Tartu: Ilmamaa, 1993); Ado Lintrop, *Šamaaniraamat* (Tartu: Ilmamaa, 1995).

⁴³ Vt näit Argo Moor, *Vanade müütide jälgedes* (Tartu: Elmatar, 1998); Argo Moor, *Nimetu: esseede kogumik* (Tartu: Elmatar, 2000).

⁴⁴ Vt näit Art Leete, "Ways of Describing Nenets and Khanty 'Character' in 19th Century Russian Ethnographic Literature," *Folklore* 12 (1999), 38–52.

⁴⁵ Vt näit Marju Kõivupuu, "Ristipuud Lõuna-Eesti matusekombestikus," *Akadeemia* 1 (1997), 35–61; Marju Kõivupuu, "Some Archaic Traits in the Contemporary Burial Customs in Southeast Estonia," *Papers Delivered at the Symposium Christian Folk Religion, Studies in Folklore and Popular Religion*, vol. 3. (Tartu: Univ. of Tartu Press, 1999), 23–40.

⁴⁶ Vt näit Ergo-Hart Västriku, "The Waters and Water Spirits in Votian Folk Belief," *Folklore* 12 (1999), 16–37.

⁴⁷ Vt näit M. Kõiva, toim, *Eksperimentaalne folkloristika*, (Tartu: Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993); M. Hiimäe ja M. Kõiva, toim, *Rahvausund tänapäeval* / M. Kõiva and K. Vassiljeva, eds., *Folk Belief Today* (Tartu: Eesti Keele Instituut, 1995).

Juhtivaks õppetöö- ja teaduskeskuseks on kujunenud Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, mille töörühma juhib professor filoloogiadoktor Ülo Valk,⁴⁸ rahvusvaheliselt tuntud folklorist ja indoloog.⁴⁹

Folkloristidest usundiurijaid tegutseb ka Tallinnas. Nii filoogiakandidaat Eha Viluoja kui ka Kerti Tergem uurivad surmaga seotud kujutlusi.⁵⁰

Tartu Ülikooli arheoloogiaprofessori Valter Langi (ajalookandidaat, *PhD*) üks uurimistemasid on ka Eesti esiaja religiooni rekonstrueerimine.⁵¹ Samas töötab Heiki Valk,⁵² kes tegeleb Eesti keskaegse rahvausundi ja Kagu-Eesti arheoloogiaga. Varajast metalliaega uurinud arheoloog Vello Lõugas püüdis leida seoseid Kaali meteoriidikatastroofi ja eesti hõimude muinasusundi kujunemise vahel.⁵³

⁴⁸ Doktoriväitekiiri Ülo Valk, *Eesti rahvausu kuradikujutelm kristliku demonoloogia ja rahvusvahelise folkloori kontekstis: ilmuniskujud*, *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 3 (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1994).

⁴⁹ Vt näit Ülo Valk, *Kurat Euroopa usundiloos: sissejuhatus demonoloogiasse* (Tallinn: Kirjastus Vikerkaar, 1994); Ülo Valk, *Allilma isand: kuradi ilmuniskujud eesti rahvausus*, Eesti Rahva Muuseumi Sari 1 (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 1998).

⁵⁰ Vt näit Eha Viluoja, "Relations Between the Living and the Dead in Estonian Folk Religion," *Folklore* 4 (1997), 34–42; Kerti Tergem, "Surmaga seotud sõnavara uurali ja soomeugri keelekihistuses" (Diplomitöö, Tartu Ülikooli eesti keele ja kirjanduse osakond, Tartu 1993).

⁵¹ Valter Lang, "Kultuurmaastikku luues: essee maastiku religioosest ja sümboliseeritud korraldusest," *Eesti Arheoloogia Ajakiri* 3/1 (1999), 63–85.

⁵² Vt näit Heiki Valk, "Lõuna-Eesti matmiskombestik ja selle uskumuslikud tagamaad 13.–17/18. sajandil" (Magistriväitekiiri, Tartu Ülikooli ajaloo osakond, Tartu 1992); Heiki Valk, "The Reflections of the Pre-Christian Beliefs in the Estonian Medieval and Post-Medieval Village Cemeteries," *MARG* 8 (1994), 177–190.

⁵³ Vello Lõugas, *Kaali kraatriväljal Phaetonit otsimas* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996).

Nii folkloristidel kui ka arheoloogidel ilmub rida sari-
väljaandeid — olgu nimetatud vaid mõned: “Tõid folkloori
ja rahvausundi alalt”,⁵⁴ “Mäetagused”, “*Folklore*” ja “*Sa-
tor*”⁵⁵ ning “*Eesti Arheoloogia Ajakiri*”.⁵⁶ Õppetoolidel on
tihedad koostöösidemed paljude uurimiskeskustega, eriti
Põhjamaades.

Tartu Ülikooli usuteaduskond taastati 1991. aastal,
mis tähendas ka kristlikust vaatepunktist lähtuva võrdleva
usuteaduse traditsiooni uut ülesehitamist. Tartu Ülikooli
usuteaduskond annab ainsana Eestis välja *magister theolo-
giae* ja *doctor theologiae* teaduskraade ja seda ka võrdleva
usuteaduse alal.

Praegu on võrdleva usuteaduse professoriks *dr. theol.*
Tarmo Kulmar, kelle doktoriväitekiri käsitles Eesti vanimat
esiaegset usundikihti.⁵⁷ Tema uurimisteedad on Põhja-
Euroopa esiaja religioonid, eriti vanagermaani usundilugu,
samuti Kolumbuse-eelse Ameerika kõrgkultuuride religioo-

⁵⁴ Ülo Valk, ed., *Studies in Folklore and Popular Religion*, Vol. 1–3
(Tartu: Univ. of Tartu Press, 1996, 1999, 1999).

⁵⁵ Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov, toim, *Mäetagused 1–12*, (Tartu:
Eesti Keele Instituut, rahvausundi töörühm, [http://haldias.folklore.ee/
tagused](http://haldias.folklore.ee/tagused)); Mare Kõiva and Andres Kuperjanov, eds, *Folklore*, Vol. 1–12
(Tartu: Folklore Department of the Institute of the Estonian Language,
<http://haldias.folklore.ee/folklore>); *Sator: artikleid usundi- ja kombeloost*
1 (Tartu: Eesti Keele Instituut, rahvausundi töörühm, 1998).

⁵⁶ *Eesti Arheoloogia Ajakiri/Journal of Estonian Archaeology* (Tallinn: Eesti
Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, [http://gaia.gi.ee/eap/
r-arch.htm](http://gaia.gi.ee/eap/r-arch.htm)).

⁵⁷ Tarmo Kulmar, “Eesti muinasusundi vanima kihistuse väe-, jumala-
ja hingekujutluste teoloogia,” (Doktoriväitekiri, Tartu 1994).
Autoreferaat Tarmo Kulmar, *Die Theologie der Kraft-, Götter- und
Seelenvorstellungen der ältesten Schicht der estnischen Urreligion*,
Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 1 (Tartu: Tartu
Ülikooli Kirjastus, 1994).

nid, iseäranis vanaperuu usundid.⁵⁸ Tema teaduslikud sidemed on esmajoones Saksamaal ja Ladina-Ameerikas.

Religioonipsühholoogiat ja religioonisotsioloogiat õpetab ja vastavaid teoreetilisi ja empiirilisi uuringuid viib läbi praktilise usuteaduse professor Tõnu Lehtsaar (pedagoogikakandidaat ja *PhD*),⁵⁹ kelle teaduslikud sidemed on esmajoones USA-s, Skandinaavias ja Saksamaal. Tema juhendamisel on kaitstud mitmeid magistriväitekirju.⁶⁰

Semitistika-alane õppetöö ja vastavad uuringud toimuvad Vana Testamendi teaduse ja semiidi keelte õppetooli juures prof. *dr. theol.* Kalle Kasemaa⁶¹ juhtimisel. K. Kasemaa on Uppsala ja Haifa ülikoolide audoktor ja tunnustatud tõlkija semiidi keeltest. Tema õpilased tegelevad ka Uku Masingu hiiglasuure teadusliku pärandi tundmaõppimisega.⁶²

⁵⁸ Vt näit Tarmo Kulmar, "Eesti muinasusundi hingefenomenoloogiast," I–III *Akadeemia* 7–9 (1992), 1379–1392, 1601–1620, 1870–1887; Tarmo Kulmar, "Drei altperuanische Kulturhorizonte: auch drei verschiedene Religionen?" *Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte* (FARG), B. 33 (Münster: Ugarit-Verlag, 1999), 55–63; Tarmo Kulmar, "Zur Bedeutung eines Mythos in den Gesellschaften des Alten Peru," *PARADIAMA: Aufsätze zu Ehren von Otto Kaiser anlässlich seines 75. Geburtstag*, Ed. Wolfgang Drechsler; *TRAMES*, vol. 3 (53/48) (Tallinn: Estonian Academy Publishers, 1999).

⁵⁹ Doktoriväitekirj (PhD Amsterdami Ülikool 1999) Tõnu Lehtsaar, *Social context and psychological aspects of religion in Estonia* (Tartu: Academic Theological Society, 2000). Vt ka näit Tõnu Lehtsaar, *Religious experiencing: A psychological study of religious experiences in a lifelong perspective* (Åbo: Åbo Akademi University, 2000).

⁶⁰ Vt näit Lea Altnurme, "Eesti koolinoorte jumalapilt," (Magistriväitekirj, Tartu Ülikooli usuteaduskond, Tartu 1997); Einike Pilli, "Teismeliste usulise mõtlemise kujunemine," (Magistriväitekirj, Tartu Ülikooli usuteaduskond, Tartu 1996).

⁶¹ K. Kasemaa töid vt näit doktoriväitekirjast Kalle Kasemaa, *Semitistikast ja poetikast*, Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 3 (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997).

⁶² Vt näit Andres Gross, "Uku Masing Vana Testamendi teadlasena Tartu Ülikoolis 1926–1940," (Magistriväitekirj, Tartu Ülikooli usuteaduskond, Tartu 1997).

Usuteaduskond teeb väga tihedat võrdleva usuteaduse alast koostööd Münsteri ülikooli *Ugarit-Forschungs-Stelle*'ga ja *Deutsche Religionsgeschichtliche Studiengesellschaft*'iga, mida juhatab Lähis-Ida vanade kultuuride nimekaid asjatundjaid Saksamaal prof. dr. Manfred Dietrich. Sidemed tekkisid 1990ndate aastate algul, kui mainitud ühingu esimeheks oli Saarbrückeni ülikooli professor Alfred Rupp (1930–1993). Aastail 1992–1999 on TÜ usuteaduskonna esindajad osa võtnud Saksamaa usundiloolaste iga-aastasest konverentsidest, millel peetud ettekandeid publitseeritakse.⁶³ Aastail 1992, 1995, 1997 ja 1999 on üheskoos peetud Tartus 4 rahvusvahelist konverentsi teemadel “*Mensch und Religion*”, “*Engel und Dämonen. Theologische, anthropologische und Religionsgeschichtliche Aspekte des Guten und Bösen*”, “*Religionen in der sich ändernden Welt*” und “*Endzeiterwartungen und Endzeitvorstellungen in der verschiedenen Religionen*”. Kolme esimese sümposiumi ettekanded on avaldatud mainekates seeriaväljaannetes.⁶⁴ 1997. aastast töötab TÜ usuteaduskonna Vana Testamendi õppetooli juures külalisprofessorina *dr. phil.* Thomas Kämmerer Münsteri ülikoolist. Ta õpetab rida Lähis-Ida usundiloo seotud distsipliine: sumeri ja akadi keelt, Vana-Meso-

⁶³ Vt *Mitteilungen für Anthropologie und Religionsgeschichte (MARG)*, B. 8, 9, 10, 11, 12 (Münster: Ugarit-Verlag, 1994, 1994, 1995, 1997, 1999).

⁶⁴ Vt “Vorträge des Symposiums ‘Mensch und Religion’ in Tartu, 5.–7.11.1992,” *MARG*, B. 8 (Münster: Ugarit-Verlag, 1994), 115–209; “Akten des Gemeinsames Symposiums der Theologischen Fakultät der Universität Tartu und der Deutschen Religionsgeschichtlichen Studiengesellschaft am 7. und 8. April 1995 zu Tartu,” *FARG*, B. 29. (Münster: Ugarit-Verlag, 1997); “Akten des Dritten Gemeinsames Symposiums der Theologischen Fakultät der Universität Tartu und der Deutschen Religionsgeschichtlichen Studiengesellschaft am 14. Und 15. November 1997 zu Tartu,” *FARG*, B. 33 (Münster: Ugarit-Verlag, 1999).

potaamia arheoloogiat ja Lähis-Ida usundilugu. 1998, 1999 ja 2000 on peetud Tartus Thomas Kämmereri korraldamisel kolm Eesti Assürioloogia Seltsi rahvusvahelist konverentsi.

Teaduskonnal on sidemed Helsinki ülikooli Lähis-Ida uurijatega — Amar Annus, kes on tõlkinud eesti keelde ja kommenteerinud Hammurabi koodeksi,⁶⁵ õpib edasi professor Simo Parpola juures. Maagia ja müstika võrdlusjooni ning müstika rolli usundiloos uurib Aira Vösa,⁶⁶ kelle üks juhendajaid on Kieli ülikoolist.

Tartu Ülikooli usuteaduskonnas promoveerus 1994. a. Toomas Paul (*dr. theol.*, Durhami ülikooli audoktor 1994), kelle kirikuloo alase doktoriväitekirja edasiarendusena on ilmunud kapitaalne “Eesti piiblitõlke ajalugu”, mis sisaldab ka olulist usundiloolist teavet.⁶⁷

Usuteaduskonnas on korduvalt külalisprofessorina õpetanud Eestist pärit Haifa ülikooli emeritprofessor ajaloodoktor Michael Heltzer, rahvusvaheliselt tuntud Ees-Aasia muistsete tekstide uurija, kes on oma töid avaldanud ka eesti keeles.⁶⁸

Usuteaduskonnas on oma õpinguid alustanud ja TÜ arheoloogia alal lõpetanud Rein Sepa õpilane, vanaskandinaavia

⁶⁵ Amar Annus, “Codex Hammurabi teiste kiilkirjaseaduste ja Vana Testamendi seadustike valguses: tõlge ja kommentaarid,” (Magistri-väitekirj, Tartu Ülikooli usuteaduskond, Tartu 1998).

⁶⁶ Aira Vösa, “Ühtsuspüüe: maagilise ja müstilise tegelikkusetaju võrdlus vastavate näidete varal,” (Magistriväitekirj, Tartu Ülikooli usuteaduskond, Tartu 1999).

⁶⁷ Toomas Paul, *Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetustest kuni 1999. aastani*, Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised nr. 72 (Tallinn: Emakeele Selts, 1999).

⁶⁸ Vt näit Michael Heltzer, “Juudi diasporaa tekkimisest,” *Akadeemia* 11 (1993), 2201–2207; Michael Heltzer, “Nihilismist vana aja uurimisel,” *Akadeemia* 12 (1996), 2597–2602.

usundi kirjalike allikate tõlkija ja uurija Tõnno Jonuks,⁶⁹ kes on end täiendanud Reikjaviki ülikoolis.

Kolmas rühm uurijaid — **orientalistid** — alustas võrdleva usuteaduse uurimist TRÜ orientalistikakabineti ja Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi juures juba varem. Endiselt tegeleb budoloogiauuringutega orientaalseltsi president ja TÜ orientalistikakeskuse juhataja Linnart Mäll, kellelt ilmus “Eesti mõtteloo” sarjas aastal 1998 mahukas teadustööde kogumik.⁷⁰ Märk Läänemets on õppinud pikemat aega Hiinas ja on kujunenud arvestatavaks sinoloogiks.⁷¹ Egiptoloog Sergei Stadnikov tõlgib vanaegiptuse keelest ja on avaldanud rea uurimusi.⁷² Filoloogiakandidaat Haljand Udam on Eesti juhtivaid arabiste ja islami tundjaid.⁷³ Andres Herkel tõlgib ja uurib budistliku ja hinduistliku psühholoogiaga seotud

⁶⁹ Tõnno Jonuks, “Odini ruunilaul,” tõlkinud ja kommenteerinud Tõnno Jonuks, *Akadeemia* 1 (1995), 30–43; Tõnno Jonuks, “Loddfafniri laul,” tõlkinud ja kommenteerinud Tõnno Jonuks, *Akadeemia* 4 (1996), 681–691.

⁷⁰ Linnart Mäll, *Nulli ja lõpmatuse kohal*, Eesti mõttelugu 21 (Tartu: Ilmamaa, 1998).

⁷¹ Märk Läänemets, “Li Bo tõlgitavus ja tõlgitamatus,” “Li Bo luulet,” tõlkinud ja kommenteerinud Märk Läänemets, *Akadeemia* 2 (1996), 306–334; Märk Läänemets, “‘Lunyu’ kui ajalooallikas,” (Magistri-väitekiri, Tartu Ülikooli ajaloo osakond, Tartu 1999).

⁷² Vt näit 2000. a. Tallinna Pedagoogikaülikoolis magistriväitekirjana kaitstud *Sinuhe jutustus: Egiptuse üliku elust ja seiklustest*, vanaegiptuse keelest tõlkinud ja kommenteerinud Sergei Stadnikov (Tallinn: Kodutrükk, 1996); Sergei Stadnikov, *Vana-Egiptuse kultuurilugu: valitud artikleid, tõlkeid ja esseid* (Tallinn: Kodutrükk, 1998).

⁷³ Vt näit Haljand Udam, “The ‘New Creation’ in Sufism,” *Tõid orientalistika alalt VI*, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 558 (Tartu 1981), 98–106; Haljand Udam, *Seletusi ja kommentaare: lisandused ehk Teekond Umar Hajjami juurde* — Umar Hajjam, *Nelikvärsid*, pärsia keelest tõlkinud, seletused ja kommentaarid kirjutanud Haljand Udam (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2000), 127–252.

tekste.⁷⁴ Ühel või teisel viisil on nimetatud teadlased seotud ka Tartu Ülikooli ajaloo osakonna või usuteaduskonna õppe- ja uurimistööga.

Lõpetuseks võib tõdeda, et nii laiemalt religiooniteaduste üldse kui ka võrdleva usundiloo erinevate valdkondade õpetamise ja uurimise traditsioon on Eestis üsna vana ja auväärne. Hoolimata vahepealsetest ebasoodsatest ajaloolistest situatsioonidest ei ole see traditsioon katkenud. Tänapäeval, mil on kõrgtasemel õppe- ja teadustöök avanenud soodsad võimalused, saab see traditsioon ka jätkuda ja koostöös eriti Saksamaa, Soome ja Skandinaavia teaduskeskustega edasi areneda.

Autor tänab K. Kasemaad, M. Kõivupuud ja Ü. Valku väärtuslike tähelepanujuhtimiste eest.

⁷⁴ Vt näit Andres Herkel, "Pratīyasamutpāda ehk Sõltuvuslik tekkimine," *Akadeemia* 3 (1994), 533–570; "Aitareja upanišaad," tõlkinud Andres Herkel — Andres Herkel, "Kuidas lugeda upanišaade?" *Akadeemia* 9 (1996), 1876–1884. A. Herkelil on TÜ magistrikraad (MA) ajaloo erialal.